

УДК [93:908] (477) «18»-«19»

Т. Ю. Місостов

НІЖИНСЬКЕ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО ЯК ОСЕРЕДОК ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті аналізується розвиток Ніжинського історико-філологічного товариства, як регіонального центру краєзнавчої роботи в Чернігівській губернії. Досліджуються основні напрями та особливості історико-краєзнавчої діяльності товариства. Визначено вагомий внесок цього науково-просвітницького центру у розгортання історико-краєзнавчого руху на Чернігівщині кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: історико-краєзнавчий рух, археологічний з'їзд, архівна справа.

В статье анализируется развитие Нежинского историко-филологического общества, как регионального центра краеведческой работы в Черниговской губернии. Исследуются основные направления и особенности историко-краеведческой деятельности общества. Определен весомый вклад этого научно-просветительского центра в развертывании историко-краеведческого движения на Черниговщине в конце ХІХ – начале ХХ ст.

Ключевые слова: историко-краеведческое движение, археологический съезд, архивное дело.

The article deals with the analysis of Nizhyn historical and philological community as the regional centre of local history study in Chernihiv region. The main directions and peculiarities of the community are studied. The valuable contribution of the scientific centre into the development of the local history study in Chernihiv region at the end of the ХІХth – the beginning of the ХХth cent. is stated.

Key words: local history study, archeological congress, archeological work.

Постановка проблеми. Великі соціально-політичні та економічні зрушення якими характеризується друга половина ХІХ ст., в значній мірі, сприяли культурному піднесенню у житті як всієї Російської імперії, так і Наддніпрянської України. Саме у пореформений період на Лівобережжі дослідницька робота по вивченню історії рідного краю набула системного характеру. Здійснення історико-краєзнавчих досліджень стало більш регулярним, розвиток історико-краєзнавчого руху набув організованої форми. Організаційне становлення розвитку історико-краєзнавчого руху в губерніях Лівобережної України, передусім, були пов'язані з активізацією місцевих громадських кіл. На Чернігівщині, як і в інших губерніях Лівобережжя, передові наукові кола і, в цілому, інтелігенція відігравали головну роль у розвитку історичного краєзнавства.

Одним з першочергових завдань місцевої інтелігенції у її намаганні упорядкувати і надати системний характер вивченню історії рідного краю, було створення координуючих центрів історико-краєзнавчого руху. Подібні заклади повинні були, насамперед, активізувати історико-краєзнавчу роботу в регіоні, а також систематизувати результати попередньої дослідницької роботи, зробленої місцевими краєзнавцями. У Чернігівській губернії одним з таких

наукових осередків стало Ніжинське історико-філологічне товариство, яке згуртувало місцеві краєзнавчі сили і зробило вагомий внесок у розвиток історичного краєзнавства у регіоні. Вивчення організації та розвитку дослідницької роботи цього закладу повинно надати відповідь, як, не маючи достатньо сприятливих умов для здійснення повномасштабної історико-краєзнавчої роботи, це товариство, завдяки своїй діяльності, набуло статусу одного з головних координуючих центрів історико-краєзнавчого руху на Чернігівщині кінця XIX – поч. XX ст.

Аналіз актуальних досліджень. Всебічне вивчення історико-краєзнавчої діяльності Ніжинського історико-філологічного товариства є важливою складовою у відображенні повноцінної картини розвитку історичного краєзнавства на Чернігівщині наприкінці XIX – початку XX століття. Серед публікацій, що стосуються окремих аспектів розвитку краєзнавчої роботи НІФО, слід особливо відзначити дослідження О. Коваленка [1] та В. Малиневської [2]. У них зібраний та узагальнений певний фактичний матеріал щодо дореволюційного розвитку історико-краєзнавчого руху в Чернігівській губернії. Але Ніжинське історико-філологічне товариство, зокрема, всі напрями його краєзнавчої діяльності, в цих роботах не стало предметом окремого дослідження й розглядалося в контексті більш широких проблем.

Мета статті. Проаналізувати історико-краєзнавчу роботу Ніжинського історико-філологічного товариства, вивчити основні напрями і форми його дослідницької діяльності, визначити внесок товариства у розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині в кінці XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Засновано було Ніжинське історико-філологічне товариство у 1894 р. при історико-філологічному інституті кн. Безбородька в Ніжині [4, арк. 1]. Більшість членів товариства – це викладачі та випускники Ніжинського історико-філологічного інституту, серед яких були досить відомі вчені: М. Бережков, В. Данилов, А. Добиаш, П. Заболоський, В. Пискорський, В. Резанов, В. Савва, М. Сперанський, А. Турцевич та інші [2, с. 11].

З самого початку свого існування, Ніжинське історико-філологічне товариство активно залучало до участі у своїй історико-краєзнавчій діяльності представників наукових кіл з інших губерній. Це значно підвищувало рівень дослідницької роботи товариства, а також престиж цього закладу. Зокрема, до складу товариства входили й харківські вчені А. Кадлубовський, В. Савва і Є. Черноусов, які хоча й не мешкали в Ніжині, втім були дійсними членами товариства і приймали активну участь у його діяльності [12, арк. 20].

Головною метою Ніжинського історико-філологічного товариства, як і Харківського, було “поширення історико-філологічних знань” в Чернігівській губернії [3, арк. 20]. На засіданнях, які проводились 1-2 рази на місяць, члени това-

риства виступали з науковими доповідями і різними повідомленнями, значна частина з яких була присвячена безпосередньо вивченню історії рідного краю. Ніжинські науковці також вирішували різноманітні організаційні питання, пов’язані з проведенням історико-краєзнавчих досліджень, участі у краєзнавчих наукових форумах і конференціях, реалізації заходів історико-краєзнавчого характеру тощо. Фінансовий бюджет товариства складався з членських внесків, прибутку від видавничої діяльності, а також пожертвувань з боку земств та приватних осіб [3, арк. 21, 23]. Втім, фінансова підтримка товариства була досить слабкою і не відзначалась регулярністю, що, в значній мірі, гальмувало активний розвиток діяльності цього закладу.

За роки свого існування (1894-1919 рр.), Ніжинське історико-філологічне товариство зробило досить вагомий внесок у розгортання місцевого історико-краєзнавчого руху. Намагаючись поширити інтерес місцевого населення до справи вивчення історії рідного краю, товариство розгорнуло активну просвітницьку роботу. Члени товариства регулярно влаштовували лекції історико-краєзнавчої тематики, запрошували на засідання товариства представників місцевої громадськості, учнів різних навчальних закладів і т. ін. Значний позитивний вплив на популяризацію історико-краєзнавчих знань в губернії мала видавнича діяльність Ніжинського історико-філологічного товариства. Зокрема, товариство видало 10 томів свого “Збірника”, практично цілком присвячених минулому краю. Друкувались також праці з вітчизняної та зарубіжної історії, філології, педагогіки [1, с. 42].

Слід зазначити, що діяльність Ніжинського історико-філологічного товариства була широко відома як в Російській імперії, так і далеко за її межами. Наукові кола різних регіонів намагались вивчити досвід та результати дослідницької роботи цього закладу, тому його “Збірники” користувались досить значним попитом. Так, лише у 1896 р. товариство розіслало екземпляри I-го тому свого видання до 38 наукових та освітянських закладів Росії. Серед постійних отримувачів “Сборников” були університети, інститути, архівні комісії, вчені товариства. За кордоном ці видання отримали наукові заклади Белграду, Софії, Загреба, Львова, Праги, Кракова, Відня, Парижу, Стокгольма та інших. Також, примірники були надіслані до редакцій багатьох журналів і приватним особам (27 чол.) [6, арк. 20-21].

На користь авторитету Ніжинського історико-філологічного товариства також було обрання у 1898 р. почесним членом цього закладу, видатного українського історика, професора Київського Університету – В. Б. Антоновича, який неодноразово брав участь у засіданнях товариства [7, арк. 32].

Історико-краєзнавча робота Ніжинського історико-філологічного товариства не обмежувалась лише популяризацією історичних знань серед населення. По мірі можливостей, члени

товариства здійснювали різні історико-краєзнавчі дослідження, а також проводили заходи, що сприяли розгортанню історико-краєзнавчого руху в губернії.

Треба відмітити, що активність історико-краєзнавчої діяльності Ніжинського історико-філологічного товариства відрізнялась деякою періодичністю. Насамперед, це пояснюється фінансовою бідністю товариства, а також обмеженими можливостями провінційної інтелігенції. Втім, значним поштовхом для активізації історико-краєзнавчої роботи, було проведення археологічних з'їздів, в яких Ніжинське історико-філологічне товариство брало активну участь. Під час підготовки до археологічних з'їздів, члени товариства здійснювали історико-краєзнавчі експедиції, результати яких висвітлювались на цих наукових форумах. Так, члени товариства брали активну участь у підготовці та проведенні XI археологічного з'їзду у 1897 р. в Києві, а також у XII-му, XIII-му і XIV-му археологічних з'їздах у 1902 р. в Харкові, 1905 р. в Катеринославі і 1908 р. в Чернігові [9, арк. 1; 8, арк. 3-4; 10, арк. 1].

Ніжинське історико-філологічне товариство завжди підтримувало ініціативу щодо охорони та збереження пам'ятників давнини, а також брало активну участь у заходах, присвячених цій справі, не тільки місцевого, а й загальнодержавного масштабу. Так, наприклад, у 1908 році до Московського археологічного товариства було надіслано листа від членів Ніжинського історико-філологічного товариства, з пропозиціями щодо програми Міністерства внутрішніх справ "по збереженню стародавніх пам'ятників в Росії" [11, арк. 9-10]. Час від часу, товариство відряджувало своїх членів до різних повітів Чернігівської губернії з метою обслідування місцевих історичних пам'ятників. Так, у 1901 р., під час підготовчої роботи до XII археологічного з'їзду, член Ніжинського історико-філологічного товариства М. І. Лилєєв здійснив дослідницькі екскурсії до Конотопу, Батурина, а також відвідав Крупецький Миколаївський монастир. Окрім огляду і детального вивчення історичних пам'ятників, М. І. Лилєєв провів археологічні дослідження, результати яких були висвітлені ним на засіданні товариства [10, арк. 4].

Значну увагу приділяло Ніжинське історико-філологічне товариство увічненню пам'яті видатних діячів культури, доля яких, в тій чи іншій мірі, була пов'язана з м. Ніжином і Чернігівщиною взагалі. Так, у 1902 р. товариство взяло активну участь в ушануванні пам'яті видатного письменника М. В. Гоголя, який в свій час був вихованцем Ніжинської гімназії [10, арк. 1].

Як і Чернігівська архівна комісія, Ніжинське історико-філологічне товариство активно займалось розвитком архівної справи в губернії. Детальне вивчення місцевих архівів, пошук невідомих рідкісних архівних документів, виявлення серед архівних справ корисних для вивчення місцевої історії – ці та інші види робіт, займали важливе місце в історико-краєзнавчій діяльності

товариства. Так, наприклад, у 1895 р. вищезгаданий М. Лилєєв, ретельно вивчивши чисельні справи декількох чернігівських архівів, зокрема Казенної палати, Губернського правління і статистичного комітету, виявив значну кількість матеріалів, корисних для вивчення історії рядного краю. Висвітлюючи результати своїх археографічних досліджень на засіданні товариства, М. Лилєєв відзначив безумовну цінність знайдених ним документів. Він запропонував придбати частину архівних справ Ніжинському історико-філологічному товариству. Пропозиція М. Лилєєва була схвалена іншими членами товариства. Було прийняте рішення сприяти реалізації цієї ідеї [5, арк. 13].

Слід зазначити, що Ніжинське історико-філологічне товариство підтримувало тісні зв'язки з науковими колами інших губерній. Члени товариства уважно вивчали досвід вчених з інших регіонів, аналізували їхню роботу по вивченню історії місцевого краю, виступали на засіданнях товариств з доповідями, присвяченими діяльності окремих відомих науковців. Значна увага приділялась дослідженню діяльності, аналогічних за статутом, історико-краєзнавчих осередків. Активно вивчався й досвід історико-краєзнавчої роботи харківських вчених – членів Харківського історико-філологічного товариства. Зокрема, на засіданнях Ніжинського історико-філологічного товариства були виступи, присвячені таким відомим харківським науковцям, як Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов і М. Г. Халанський [12, арк. 8-9, 19]. Крім отримання певного наукового досвіду, це давало можливість членам товариства своєчасно ознайомитись і перейняти провідні методи історико-краєзнавчої роботи, що використовувались в інших губерніях. Безумовно, це значно сприяло підвищенню рівня дослідницької діяльності товариства.

Отже, діяльність Ніжинського історико-філологічного товариства була важливим стимулюючим фактором для розвитку історичного краєзнавства в Чернігівській губернії. Важлива роль товариства у справі вивчення місцевої історії відокремила його серед інших закладів, в діяльності яких були присутні історико-краєзнавчі аспекти. Ніжинське історико-філологічне товариство, завдяки своїй діяльності, стало одним з провідних історико-краєзнавчих осередків в губернії, а також важливим координуючим центром історико-краєзнавчого руху на Чернігівщині кінця XIX – поч. XX ст.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Даний матеріал дає змогу зробити наступні висновки: історико-краєзнавча діяльність вчених – членів Ніжинського історико-філологічного товариства, була досить різноплановою і знайшла свій прояв у кількох напрямках. Головним чином, це здійснення історико-краєзнавчих досліджень (проведення археологічних, етнографічних та далектологічних експедицій в Чернігівській губернії), видання наукових праць, в яких містились результати

цих досліджень, дослідження архівів, пам'яткоохоронна діяльність, підготовка та участь у проведенні декількох археологічних з'їздів тощо. Історико-філологічне товариство стало дослідницьким осередком місцевої інтелігенції, яка була небайдужою до справи вивчення історії місцевого краю. Внесок Ніжинського історико-філологічного товариства у вивчення місцевої давнини мав виключне значення для розвитку історико-краєзнавчого руху як на Чернігівщині, та і, в цілому, на Лівобережній Україні.

Розгорнувши активну історико-краєзнавчу роботу і висвітлюючи її результати у своїх виданнях, товариство значно сприяло поживленню інтересу місцевого населення, а також громадськості інших регіонів до проблем розвитку історичного краєзнавства на Чернігівщині. Присутність у складі товариств представників наукової еліти, зумовила високий професійний рівень дослідницької роботи. Багатогранність історико-краєзнавчої діяльності, насамперед, забезпечила систематизацію різноманітних історико-краєзнавчих знань в регіоні. Завдяки цьому, історико-краєзнавчий рух в Чернігівській губернії прийняв досить послідовний характер і набув певної стабільності у головних напрямках свого розвитку. В сучасних умовах розгортання всеукраїнського історико-краєзнавчого руху, безумовно, перспективним є вивчення досвіду краєзнавчої роботи дореволюційних наукових осередків як Чернігівщини так й інших регіонів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко О. Головні етапи розвитку історичного краєзнавства на Чернігово-Сіверщині / О. Коваленко // Краєзнавство. – 2000. – № 1-2. – С. 39 – 45.
2. Малиневская В. М. Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце XIX – нач. XX вв.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Малиневська. – К., 1990 – 17 с.
3. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 2.
4. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 5.
5. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 6.
6. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 9.
7. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 17.
8. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 17.
9. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 33.
10. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 34.
11. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 39.
12. Філіал ДАЧО в м. Ніжині. – Ф. 1334. – Оп. 1. – Спр. 46.